

УДК 159.9

doi: 10.15330/psp.22.99–106

Алла Борисюк

РОЛЬ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У статті здійснено аналіз ролі навчально-виробничої практики у професійному становленні майбутніх фахівців. Особливу увагу приділено взаємозв'язку теоретичної, практичної підготовки та особистісного розвитку у професійному становленні майбутнього фахівця на прикладі підготовки медичних психологів. Показано взаємозв'язок професійно значущих та особистісних якостей майбутніх фахівців. Підкреслено важливість клієнтського досвіду в професійній підготовці лікаря-психолога. Автором подано дослідження становлення професійної ідентичності на прикладі студентів спеціальності «Медична психологія».

Ключові слова: компетентність, професійна підготовка, виробнича практика, професійна ідентичність, клієнтський досвід.

The role of educational-professional practice in the professional development of future specialists was analysed in the article. Particular attention is paid to a linkage between theoretical, practical training and personal development in the professional formation of a future specialist using an example of training of medical psychologists. The interconnection between professionally significant and personal qualities of future specialists is shown. The importance of client experience in professional training of a psychologist is emphasized. The author presents a study on the formation of a professional identity of students specialty "Medical Psychology".

Keywords: competence, professional training, professional practice, professional identity, client experience.

Постановка проблеми. Етап професійної підготовки майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі – важливий крок на шляху становлення професіонала. У цей період активізується професійне самовизначення особистості, здійснюється формування світосприйняття під кутом майбутньої професії, відшліфовуються професійні уміння і навички, формуються професійно значущі якості, відбувається становлення професійної ідентичності, набувається первинний професійний досвід. Цілісний системний підхід до підготовки майбутніх фахівців може бути реалізований за умови інтеграції теоретичної, практичної підготовки та особистісного розвитку.

Сучасне суспільство з його динамічним розвитком та постійною зміною умов потребує не вузьких спеціалістів – носіїв окремих виробничих функцій, а всебічно розвинених соціально активних особистостей, з високим рівнем адаптивних здатностей, гнучким мисленням та вмінням швидко вчитись, самостійно опановуючи необхідні для розв'язання актуальних задач знання.

Обов'язковою передумовою для формування таких фахівців є якісна фундаментальна освіта, володіння сучасними інформаційними технологіями, багата внутрішня культура. Не менш важливі для фахівців соціономічних спеціальностей професійно значущі особистісні якості, проте підґрунтям для їх

реалізації завжди виступатиме комплекс необхідних знань, умінь та практичних навичок, засвоєних у процесі професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть з'явилась значна кількість наукових досліджень, присвячених вивченню професійної компетентності, професійних якостей фахівців, що, за класифікацією Є. О. Клімова, належать до професій типу «людина-людина» (Ж. П. Вірна, А. О. Деркач, Л. М. Карамушка, З. С. Карпенко, А. Б. Коваленко, Л. А. Кияшко, Т. П. Кондратенко, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, Л. В. Мова, В. П. Москалець, В. І. Ораховський, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. А. Семиченко, Л. Г. Терлецька, О. В. Тюптя, Т. І. Федотюк, Н. В. Чепелева, Ю. М. Швалб, та ін.).

Сьогодні в підготовці фахівців впроваджується так званий методологічно-діяльнісний підхід, головна роль у якому відводиться рефлексивно-мисленнєвій культурі як формі організації свідомості професіонала. Реалізація діяльнісного підходу в освіті забезпечує розкриття діяльнісної природи й структури знань, що викладаються, та орієнтує студентів на розгортання рефлексії, дозволяючи в такий спосіб сформуванню в них здатності до проектування, прогнозування та програмування своєї професійної діяльності [2].

При такому підході цінність знань жодним чином не зменшується, їхня значущість не принижується, проте знання з основної мети навчання перетворюються на засіб становлення професіоналізму. Цінність знань перевіряється застосуванням їх на практиці, а значущість оволодіння ними студент може відчувати безпосередньо на собі, що суттєво підвищує його мотивацію та особисту включеність у навчальний процес.

Особливого значення у засвоєнні практичних умінь та навичок набуває виробнича практика [3].

Мета статті – здійснити аналіз ролі навчально-виробничої практики у професійному становленні майбутніх фахівців на прикладі підготовки медичних психологів.

Завдання – показати взаємозв'язок теоретичної, практичної підготовки й особистісного розвитку у професійному становленні майбутнього фахівця та обґрунтувати значущість виробничої практики у процесі професійного становлення.

Виклад основних положень. Загальновідомо, що професійна компетентність фахівців соціономічних професій забезпечується практично через усі групи професійно значущих якостей. Під професійно значущими якостями ми розуміємо низку важливих якостей спеціаліста, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності, ефективному розв'язанню професійних завдань, особистісно-професійному зростанню та удосконаленню. Такими якостями для фахівців соціономічних професій є мотиваційно-ціннісні, когнітивні, емоційно-вольові, морально-регулятивні, комунікативні. Високий рівень формування професійних якостей зокрема та професійної компетентності загалом неможливий без сформованих практичних умінь та навичок.

Професія фахівців соціономічного спрямування характеризується переважанням орієнтації на практичну діяльність. Професійні функції, зокрема медич-

ного психолога, здебільшого реалізуються у сфері практичної охорони здоров'я і полягають у наданні населенню ефективної медико-психологічної допомоги. Серед видів діяльності медичного психолога також домінують власне практичні: психологічна діагностика, психологічна корекція, психологічне консультування, психопрофілактика тощо. Відповідно, становлення професіоналізму такого фахівця не може визначатись виключно засвоєнням необхідної інформації, а обов'язково повинно включати в себе потужний блок професійно орієнтованих дисциплін з акцентом на засвоєння практичних умінь і навичок.

Здобуття теоретичних знань відбувається під час лекцій, семінарських занять, консультацій, самостійної роботи студентів з літературою, участі в наукових гуртках, конференціях, семінарах, диспутах тощо. Практична підготовка реалізується через практичні заняття, самостійне виконання практичних, лабораторних та дослідницьких завдань, виробничу практику. До методів особистісного розвитку студентів – майбутніх лікарів-психологів належать позаурочна навчально-виховна робота зі студентами, функціонування психологічної служби вищого навчального закладу (чи медико-психологічного центру, як у Буковинському державному медичному університеті), що забезпечує доступність для студентів консультативних, психокорекційних та психотерапевтичних інтервенцій, запровадження спецкурсу та спеціалізованого тренінгу. Дієвість перерахованих методів забезпечується насамперед їх системністю, тобто нерозривним взаємозв'язком як на рівні теоретичної розробки й планування, так і на етапі практичного впровадження.

Важливу роль у підготовці майбутнього фахівця відіграє виробнича практика. Мета виробничої практики полягає у перевірці й закріпленні знань, отриманих студентами при вивченні основних клінічних, психологічних та інших дисциплін, подальшому вдосконаленні практичних навичок, набутих упродовж навчального року, ознайомленні з організацією лікувальної справи та умовами роботи медичного психолога в медичних закладах.

Практика дає можливість студентам ознайомитись з умовами роботи медичного психолога, з організацією лікувальної, протиепідемічної, санітарно-освітньої, профілактичної, психодіагностичної, психокорекційної та консультативної роботи, з основами етики й медичної та психологічної деонтології, а також набуті й закріпити навички, професійно необхідні медичному психологу.

Наскрізна програма з виробничої практики охоплює п'ять курсів (з другого по шостий) і за внутрішньою логікою відповідає послідовності викладання клінічних та психологічних дисциплін для спеціальності «Медична психологія».

На 2-му курсі, крім обов'язкових для усіх студентів-медиків обов'язків молодшої медсестри, студенти спеціальності «Медична психологія» повинні ознайомитись із психологічними аспектами діяльності лікувальної установи, професійної діяльності лікарів, середнього та молодшого медичного персоналу, індивідуально-психологічними особливостями пацієнтів та реакціями на внутрішні клініко-патофізіологічні прояви хвороби, виробити навички цілеспрямованого психологічного спостереження через виконання індивідуального за-

вдання психологічної практики (плани та протоколи спостережень за пацієнтами).

На 3-му курсі (крім виконання обов'язків медичної сестри) студенти повинні опанувати практичне використання методів та прийомів психодіагностики в умовах клініки, вибір та проведення психотренінгів для пацієнтів та медичного персоналу.

Студенти 4-го курсу під час практики виконують обов'язки лікаря та помічника медичного психолога. До завдань практики входить використання та закріплення отриманих теоретичних знань з основ психологічного консультування та психокорекції, оволодіння консультативними і психокорекційними техніками та навичками встановлення й підтримання контакту з пацієнтом, виявлення проблеми та надання психолого-консультативної та психокорекційної допомоги; закріплення на практиці знань і умінь, отриманих при вивченні основних клінічних і теоретичних дисциплін та подальше удосконалення практичних навичок.

Студенти 5-го курсу повинні закріпити на практиці знання та уміння, отримані при вивченні основних клінічних і теоретичних дисциплін, а також медичної психології, патопсихології і психокорекції, до їх завдань входить подальше поглиблення та вдосконалення практичних навичок, отриманих у вищій медичній школі, ознайомлення з організацією лікувальної справи та медико-психологічної служби, основами організації охорони здоров'я на амбулаторному етапі.

Практика студентів 6-го курсу має на меті закріплення знань та умінь, отриманих при вивченні психіатрії, наркології, неврології, медичної психології, нейропсихології, психофізіології, патопсихології, психотерапії та інших клінічних дисциплін, подальше поглиблення та вдосконалення практичних навичок, необхідних для виконання обов'язків медичного психолога.

Особливо слід зазначити, що під час практики відбувається неодноразова психологічна перебудова студента. Проходячи шлях від спостерігача процесу діагностики й лікування до активного його співучасника, майбутній спеціаліст має можливість не лише перевірити власний рівень практичної підготовки, а й усвідомити мотиви діяльності, її місце у ціннісній структурі, зрештою – правильність вибору професії.

Дослідження становлення професійної ідентичності студентів спеціальності «Медична психологія» у вигляді лінійчатої діаграми (рис. 1).

Як видно з діаграми, найвищі значення, а отже, найбільш позитивне сукупне ставлення до таких параметрів професійної ідентичності, як ставлення до себе як до професіонала та ставлення до професійної спільноти спостерігається у студентів 1-го курсу, що пояснюється, як ми зазначали раніше, типовим для початківців високим рівнем мотивації та ініціативності на тлі ідеалізованого та малореалістичного оцінювання професії та недостатньо критичного ставлення до себе як до професіонала.

На 2-му курсі значення суттєво знижуються, що в даному випадку є радше позитивною тенденцією і свідчить про формування критичності, самокри-

тичності і більш адекватну, наближену до реальності оцінку професійної спільноти, професії загалом і свого місця в ній на даний момент.

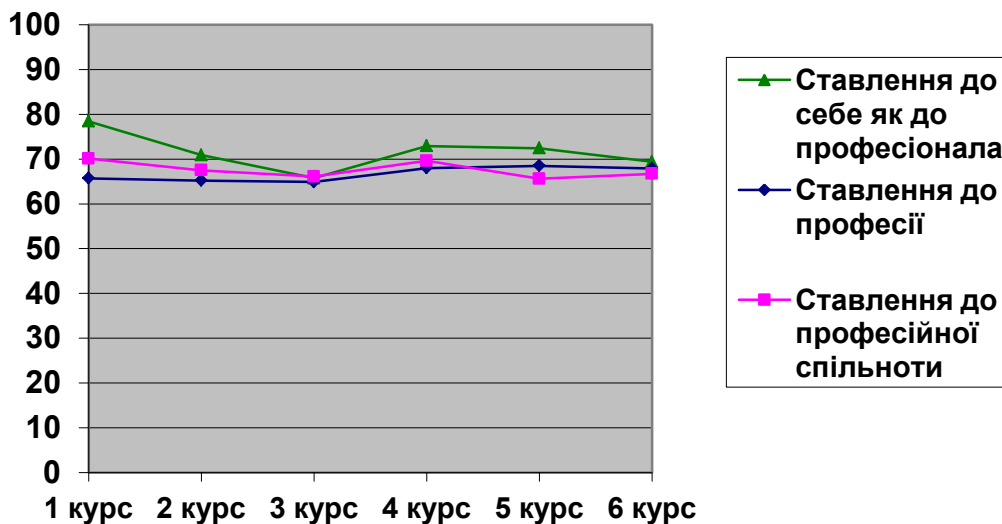

Рис. 1. Динаміка зміни параметрів професійної ідентичності

Студенти 3-го курсу демонструють найнижчі з усіх наявних результати, що, на нашу думку, є яскравим свідченням вже згадуваного нами явища, відомого як криза середини навчання. На 4-му курсі спостерігається чергове зростання значень до рівня значно вищого, ніж зафіксований на 3-му курсі, але однак нижчого, а отже, на наш погляд, більш адекватного та реалістичного, ніж на 1-му курсі. Як нам здається, це є цілком достовірним відображенням реальної ситуації четвертокурсника, який, з одного боку, чітко усвідомлює і незавершеність власної професійної підготовки, і власну професійну недосконалість, і тимчасову неготовність до самостійного функціонування в професії, але, водночас, вже має певний практичний досвід (виробнича практика, волонтерські програми тощо), більш впевнено почувається у сфері професійних знань та більш чітко бачить власні професійні перспективи. Ситуація виглядала б цілком благополучною, якби не наступне зниження значень (а отже – погіршення ставлення) на 5-му та 6-му курсах, особливо щодо ставлення до себе як до професіонала. Якщо таку зміну виключно на 6-му курсі можна було б пояснити відомою кризою завершення навчання, то виявлена нами тенденція вимагає додаткового тлумачення і, на наше переконання, активного втручання у процес становлення професійної ідентичності. Ми припускаємо, що погіршення ставлення до себе як до професіонала, до професійної спільноти спричинене, з одного боку, розчаруванням в якості навчання, у ступені власної професійної підготовки і тривогою, пов'язаною з перспективою початку самостійної професійної діяльності в недалекому майбутньому, а з іншого боку, руйнуванням ілюзій щодо реалій професійного життя внаслідок безпосередніх контактів з представниками професійної спільноти та світом професії загалом (спілкування з фахівцями, спостереження за їх роботою, відвідування лікувально-профілактичних установ, власний клієнтський досвід тощо). Не можна не враховувати і цілком закономірних тривог стосовно майбутнього працевлаштування, матеріального забезпечення, можливостей кар'єрного росту тощо.

Професія психолога загалом і професія медичного психолога зокрема висуває до особистості високі вимоги, що стосуються не лише якості її професійної підготовки, а й низки особистісних характеристик, зокрема рівня психологічного та психічного здоров'я, пропрацьованості особистих проблем, здатності до рефлексії та самоаналізу, готовності до саморозвитку та змін.

Водночас робота психолога надзвичайно напружена, вимагає від особистості задіяності значних особистісних ресурсів і може призводити до травматизації різного ступеня важкості. Негативні наслідки професійного функціонування медичного психолога, як і більшості представників соціо-номічних професій, можуть виявлятися у виникненні синдрому емоційного вигорання та професійної деформації. У зв'язку з цим ми вважаємо, що здобуття клієнтського досвіду є важливою складовою професійного розвитку та становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога. Це підтверджується і даними, отриманими під час інтерв'ю з викладачами та студентами, анкетування студентів. Опитувані студенти постійно вказують на те, що клієнтський досвід дає їм можливість не лише розв'язувати актуальні психологічні проблеми та особистісно розвиватись, а й глибше розуміти сутність обраної професії та здобувати професійний досвід у процесі спостереження за роботою професіоналів.

На нашу думку, перетворення процесу накопичення клієнтського досвіду на звичну практику повинно розпочинатись для фахівця – медичного психолога зі студентської лави.

Здобуття власного клієнтського досвіду забезпечує майбутньому фахівцеві можливість:

- пропрацьовувати власні психологічні проблеми;
- спостерігати за процесом розв'язання психологічних проблем іншими людьми;
- знайомитись зі специфікою роботи в різних психологічних та психотерапевтичних парадигмах;
- вивчати стильові особливості роботи різних фахівців;
- знайомитися із арсеналом різноманітних психологічних технік, прийомів, методик і засобів;
- розвиватись особистісно та професійно;
- спілкуватись з іншими учасниками, які також перебувають у ролі клієнтів.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що здобуття клієнтського досвіду є важливою складовою професійного розвитку та становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога. Це підтверджується і даними, отриманими під час інтерв'ю з викладачами та студентами, анкетування студентів. Досліджувані студенти постійно вказують на те, що клієнтський досвід дає їм можливість не лише розв'язувати актуальні психологічні проблеми та особистісно розвиватись, а і глибше розуміти сутність обраної професії та здобувати професійний досвід у процесі спостереження за роботою професіоналів.

Сьогодні ринок психологічних послуг є достатньо насиченим та різноманітним, практично в кожному місті існує можливість долучитись до одного з

освітніх психотерапевтичних чи психологічних проєктів, взяти участь у тренінгах особистісного розвитку та проблем-орієнтованих тренінгах, приєднатись до роботи психотерапевтичної групи, отримати індивідуальну психологічну консультацію чи психотерапевтичну допомогу.

Проте така різноманітність не завжди забезпечує студентові можливості для накопичення клієнтського досвіду в реальному житті. По-перше, насиченість ринку психологічних послуг, на жаль, не гарантує сьогодні їхньої якості, оскільки умови ліцензування такої діяльності законодавчо наразі не закріплені. Це спричинило наплив різного роду пара- і квазіпсихологів, цілителів та екстрасенсів, і просто шарлатанів та шахраїв від психології у сферу практичної психології та психотерапії. Тобто недосвідчений студент ризикує натрапити на шахрая, який лише вдає із себе професіонала.

По-друге, якісна психологічна та психотерапевтична допомога, як і участь в тренінгових та психотерапевтичних групах, є сьогодні достатньо високо-вартісною. Фінансові ресурси студента не завжди дозволяють йому здійснити вибір без урахування вартості, зокрема, коли йдеться про необхідність поїздки до іншого міста, а отже, доводиться відмовлятися від справді якісного «продукту» на користь дешевшого, більш доступного, але нижчої якості.

По-третє, навчання у медичному вищому навчальному закладі є достатньо інтенсивним, графік занять щільним, а навантаження – значним. Тому у студентів, які бажають отримати клієнтський досвід, часто виникають труднощі організаційного характеру – неможливість пропустити заняття, поїхати до іншого міста, брак часу, на чому було неодноразово наголошено під час інтерв'ю.

Найголовнішим здобутком в організації умов для накопичення клієнтського досвіду студентами-психологами є організація літнього психологічного інтенсиву на базі літнього табору відпочинку Буковинського державного медичного університету.

Тижнева програма перебування в таборі включає в себе роботу тренінгових, психотерапевтичних та навчальних груп, участь в яких дозволяє учасникам інтенсиву отримати клієнтський досвід, ознайомитися з різноманітними психологічними і психотерапевтичними напрямками й методами, поспостерігати за роботою різних тренерів і терапевтів, за необхідності отримати індивідуальну психологічну й психотерапевтичну допомогу. За роки проведення інтенсивну тренерами в ньому побували представники психоаналізу та адлеріанської психотерапії, системної сімейної психотерапії та психодрами, тілесно-орієнтованої та маріонеткової психотерапії, танцювальної та арт-терапії з різних міст України та Росії. Співробітництво, налагоджене медико-психологічним центром з психіатричною клінікою м. Мюнстерлінген (Швейцарія), дозволило запросити співробітників клініки для проведення майстер-класів та лекцій.

Перебування в таборі – це не лише робота, а й відпочинок, організований у такий спосіб, щоб збагатити особистий досвід майбутніх психологів. Ігри та розваги підбираються на дотичні до психології теми, з прихованим або очевидним психологічним змістом, а отже водночас створюють позитивний настрій і приносять студентам користь.

Щоденно увечері всі учасники інтенсиву відвідують так звані процес-групи, на яких можуть доопрацювати незавершені на денних групах акції та виявити свої почуття з приводу того, що відбувається.

Немало позитивних наслідків має і неформальне спілкування з викладачами, тренерами, психотерапевтами, можливість поставити їм запитання, звернутися з проблемою, зрештою – просто спостерігати за ними.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Під час проходження виробничої практики студенти соціономічних професій загалом і майбутні медичні психологи зокрема одночасно можуть і відпрацьовувати уміння та навички, і спостерігати за роботою досвідчених фахівців, і адаптуватись до умов конкретного робочого місця. Крім того, виробнича практика дає студентам можливість не лише отримати оцінку відповідно до рівня засвоєння знань та оволодіння уміннями та навичками, а й отримати зворотний зв'язок від діючих професіоналів. Виробнича практика, як перший досвід наближення студента до самостійної професійної діяльності, є надзвичайно важливим чинником становлення майбутнього професіонала. Перспективою подальших досліджень є розробка та впровадження тренінгових програм, спрямованих на формування комунікативних якостей фахівців соціономічних професій.

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога : монографія. Чернівці, 2010. 440 с.
2. Исаев Е. И., Косарецкий С. Г., Слободчиков В. И. Становление и развитие профессионального сознания будущего педагога. *Вопросы психологии*. 2000. № 3. С. 58–67.
3. Максименко С. Д., Борисюк А. С. Значення навчально-виробничої практики в професійному становленні майбутнього лікаря-психолога. *Підготовка лікарів-психологів : сучасний стан, перспективи, тенденції* : матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Чернівці, 13–14 травня 2005 р.). Чернівці : Медуніверситет, 2005. С. 13–15.

УДК 159.9: 355.1/.2

doi: 10.15330/psp.22.106–115

Олександра Гринчук

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНОСТЬ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до проблеми формування психологічної готовності офіцерів-психологів до професійної діяльності. Відзначено доцільність застосування інтегративного підходу до проблеми формування психологічної готовності до професії. В якому виокремлено особистісну, функціональну та спеціальну готовність. Проаналізовано особливості вивчення критеріїв готовності до професійної діяльності в сучасній науці. Визначено та обґрунтовано основні критерії та показники психологічної готовності майбутніх офіцерів-психологів до здійснення професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна готовність, професійна діяльність, професійні якості, компетентність, показники психологічної готовності, критеріїв.